

ESZMÉINK KELETKEZÉSE.

A lelki élet jelenségei, változatosságuk mellett is, csodálatosan összefüggnek és a lélektan éppen összetartozásuk terén végzi minél behatóbb bűvárlatait. A legújabb irányok leginkább a lelki tünetemények egy közös alapjának megállapítására fordítják összes tevékenységüket. Az élettan törvényeiből iparkodnak a lélekbűvárok a bonyodalmasabb és elvontabb színezetű lelki tényeket megmagyarázni, vagy legalább körülírni. Azonban még mindig áthidalhatatlannak látszik azon űr, a mely az ember élettani jelenségei és a legmagasabb fokú szellemi élet jelenségei között tátong, s csak annyira jutottunk el, hogy a szoros kölcsönhatást az ember physikuma és lelki functiói között határozottan kimutatni sikerült. Ez a *physiologiai psychologia* kutatóinak az érdeme.

Nem lehet azonban egy másik és pedig jóval régibb, úgynevezett *spiritualista* irány némi jogosultságát sem tagadni. Ha ezen elmélet egyes semmitmondó, metaphysikai észjárásra valló tételeitől el is tekintünk, sok lelki jelenségnek mégis egyedül nála kell keresni a legtetszetősebb magyarázatát. A gondolkodást, ítélest, elvonást, eszmefűzést s egyéb elvontabb jellegű lelki functiókat még eddig nem sikerült oly szoros vonatkozásba hozni a physiologia positiv adataival, hogy ezen alapon véglegesen megokolhatók legyenek. Szóval a merő tapasztalás, mint a melynek útján a külvilág tüneteményeit

érzékeink segítségével felfogjuk, még nagyon merev ellentétben áll a lélek önalkotta s benne megfogamzott észbeli és értelembeli képzetekkel. Ezen ellentét elkülönítette már a legrégibb időkben az egyes philosophiai álláspontokat és világnézeteket. Még Locke is kénytelen volt minden empiristikus irányzatossága mellett a külső érzékeken kívül egy *belső* érzéket is fölvenni. Az objectiv és subjectiv, a reális és ideális irányzatok még mindig diametralis ellentétben állanak egymással. Modern positivistáink és evolutionistáink azzal ütik el a dolgot, hogy lehetőség szerint kerülik a szellem magasabb rendű functióinak magyarázatát; a bátrabbak hol associativ, hol mechanikai törvényekből iparkodnak azokat kihozni. Paulhan F. (La physiologie d'esprit című művében) a lélek vagyis inkább a szellem statikájáról és dynamikájáról értekezik.

A lélek és a test egymásra való kölcsönhatását ez idő szerint ugyan már senki sem meri kétségbe vonni; azonban még mindig függőben van a szellemben megfogamzott és mintegy belőle kiinduló, általa mintegy kezdeményezett ténykedések és folyamatok kérdése. Ezeket a tapasztalatokkal szembeállítva, *ideális* lelki productumoknak szokás tekinteni. A lélek ezen az eszményiesség és eszmealkotás terén kifejtett tevékenységére nézve sok elmélet forog ugyan közközen, de, ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy magának az *eszmealkotásnak* mibenlétére nézve, ha vannak is elmés hypothesisek felállítva és ha egyes physiologistáknak sikerült is kizárólagos álláspontjukból a dolgot megközelíteni: közfelfogásban mégis mindeddig a régi, Plato felállította nézetek az uralkodók. A lélek ezen, mintegy *teremtő* képességéről, ezen eszmeterentés csodás processusáról, ha irtak is eddig sok érdekes dolgot, mégis oly kevésbé lettek ezek elterjedve és a régi nézetek a közfelfogásban oly mélyen meggyökereztek, hogy nézetünk szerint alig lehet sürgösebb és idő-

szerűbb kérdés fejtegetésével előállanunk, mint az eszmealkotás lelki jelenségének kérdésével.

Hogy támadnak eszméink?

A mennyiben a modern physiologiai psychologia megdönthetetlenül behozonyította a test és lélek közti subtilis, kölcsönös összefüggést és visszahatást, azon reménnyel fogunk az eszmealkotás kérdésének fejtegetéséhez, hogy azt physiologiai törvényekkel megokolni, vagy legalább élettani tünetényekkel való kölcsönösség állapotában bemutatnunk sikerül.

Az *eszmealkotás* physiologiai élettünetekből való megfejtese annál érdekesebbnek látszik, minél bensőbb az a tudat, hogy az ideális világ a tapasztalattal bizonyos ellentétben áll. Ez ugyan a régi, Platótól átszármazott és elfogadott álláspont. Ezen az állásponton az eszmék — ideák — *genesis*e csakis speculativ módon fejthető meg. Mindamellett az eszme genesisének régi magyarázata egészen *objectiv* felfogású volt. Ilyen volt mindenesetre a görög világban, jóllehet a sophisták individualis magyarázataiban határozottan *subjectiv* jelleget öltött. Az eszmeképzés ilyen *subjectiv* magyarázata bizonyára közelebb hozta a kérdést a mai felfogáshoz. A *subjectiv* állásponttól az individualitáson át — ámbár csak napjainkban — átvetődött az eszmék genesisének a kérdése *az egyén physikumának* álláspontjára.

Az ember physikuma elég alaposan át van kutatva a szellemi életjelenségek más kérdéseit illetőleg, főképen pedig a külérzések fogékonysága s megtartási és rögzítési képessége tekintetéből. A lélek magasrendű képességei és tehetségei, minő a figyelem, akarat, emlékezés, öntudat, olyanoknak bizonyultak, mint a melyeket a központi és peripherikus érzési organumokból sok tekintetben meg lehet világítani. Az angol associatio, a franczia leíró és a német elemző physiologiai kutatások elegendő számú támpontot nyújtanak arra

nézve, hogy az eszmealkotás sensitiv feltételeire nézve meglehetősen kiterjeszkedhessünk. Az emlékezés mibenlétét, a szervezeten alapuló feltételeit illetőleg sikerült tekintélyes számú adatot összegyűjteni, melyekből az emlékezés, ezen magasrendű szellemi tehetség physiologiai és az érzékeken alapuló feltételeit kimutatni több ízben sikerült. Röviden: érzetképeink s fogalmaink közmegegyezés szerint a külérzések és ezek tevékenységének egyrészt az *objectum*, másrészt az azt felfogó érzet szervi processusa által meghatározott körülményektől függnék.

Mindenekelőtt pedig az *érzés* és általa létrejött *érzetképek* azok, melyek egyrészt a ható objectumtól, másrészt az *egyed* érzékeinek felfogási és megtartási képességétől függenek első sorban. Ezen a helyen az egyed átlagos physikai, jobban mondva szervezeti constitutiója az, mely döntőleg befoly az érzetképek fixirozására, megtartására és a mire az emlékezet fektetve van: *visszaidézésére*. Az objectum minden egyes egyedre nézve ugyanolyannak tehető fel, a mint mindig ugyanolyannak feltételeztetett. Fődolog tehát az egyed átlagos felfogási és megtartási képessége.

Az érzés centripetál és centrifugál ingerek összetalálkozása közben létrejött mivoltáról ez idő szerint már minden tekintélyesebb physiologista psychologus beszél. A motorikus és sensitiv áramok pedig különösen a német iskola mestereinél algebrai és geometriai formulákban is kifejezvék. Az emlékezésről tudjuk, hogy az nem egyéb, mint a vegetativ és animális életjelenségek egyik jellemző mozzanata. Az érzetképek visszaidézésén múlik ugyanis az emlékezés lelki tünete. A belszervi (splanchnique), sensorialis, animális, psychikus *én* külön-külön való csoportokban idézi vissza a már egyszer percipiált érzetképeket. A visszaidézés és csoportosulás módja azonban egyrészt a felfogott tárgytól, de főképen az egyed érzékszerveinek, kivált pedig a központi érzékszerve-

veknek természetétől és egyed szerint való eltéréseitől függ főképen. A visszaidézés jelensége a legmeglepőbb és legáltalánosabb, teljes rendszerességgel megjelenő alakja: az *álomban* megfigyelhető. Oly közönséges és mindennapi jelenség ez, melyet mindenki saját magán nyomról nyomra figyelemmel kísérhet. Az álom ugyanis majdnem törvényszerűen, de mégis oly változatosságban idézi fel érzetképeink nagy sokaságát, hogy a megjelent álmoképek közti összefüggés alapját és törvényét csak nagyon messziről sikerült eddig is megokolni. Mégis annyi biztos, hogy semmiféle lelki jelenségünk nem függ annyira vegetatív és sensitiv szervezetünk individuális természetétől, mint az álmoképek csoportosulása, associatiója, szóval reproductiója. Tissié Ph., Baillarger, Ball, Bernheim, Déchambre. Marvaud és mások igen hálás talajra akadtak benne, legalább a lelki tüneteknek a test szervezetétől való összefüggése magyarázatára nézve. Az álmok lelki jelensége oly mindennapi valami, hogy csak figyelmeztetni is elég egyes álmaink és álmoképeink szingazdagságára, drámai elevenségére, lelkünket átjáró bensőségére, majd kéj- és örömrészteteket, majd a kétségbeesés és iszony összes borzadalmait keltő lefolyására. És mindez az érzetképek és pedig talán sok évtized előtt felfogott s már régen elfelejtett érzetképek sajátságos csoportosítása közben jön létre. Két dolog méltó figyelemre: egyik a *felidézés*, másik a *csoportosítás*. Mindkettőt sikerült némileg physiologiai alapon is magyarázni. Ribot Th. «Les maladies de la memoire» című művében a legjelesebb és legújabb kutatók nyomán kimutatta a felidézés feltételeit és indokait. Minden érzet *egyét módosítván testünk protoplasmájának tagoltságán*, minden benyomásnak megfelelő beidegzés, közönséges ingerhatás és kicserélés útján idézi fel az apperceptiált érzetképet. Maudsley, Bain, Paulhan s majdnem valamennyien e téren működők egyetértenek erre nézve. Szóval a *reproductio*

tisztán sensorialis életfolyamat, mely leginkább a központi szervekből kiinduló ingeráram folytán jön létre.

A reproductióval szorosan összefügg az *associatio*. Az egymásmellettség (contiguité) és hasonlatosság (similarité), melyről Bain oly behatóan értekezett, nem áll egyedül; ott van még a mindkettőt némileg összefoglaló *összeömlési* jelenség és az azt magyarázó törvény (loi de fusion), a mely az érzetképek csoportosulásának legtetszetősebb physiologiai magyarázatát szolgáltatja, és a mely számtalan kísérlet és példa által, kivált Binet A. «La psychologie du raisonnement» cz. nagybecsű művében alaposan ki van fejtve. Érzetképeink akármily egyszerűek lehetnek is és bárhogyan különböznek is a felfogó érzék természete szerint — vannak ugyanis látási, hallási, tapintási stb. képek — már a kisdedeknél, de bizonyára a felsőbb állatoknál is huzamosabb ismétlődés folytán ragadnak és *folynak össze*. A kisded a mama és papa szó többszöri hallatára legalább is szemével keresi fel ezen szavakkal megnevezett személyeket. Természetesen az emlékezés folyamata útján jön létre ezen képcsoportosítás, vagyis összeömlés is. Ezen a helyen fölemlíthetni a sokszor ismételt példát, hogy egy ismert helyiségben egész sötétben is jól és biztosan eligazodunk, egy ismeretlenben pedig semmiképen sem. Itt a tapintási képek erős összetartozósága nyújtja a nagy tájékozottságot. Még érdekesebbé és összefüggőbbé teszi a képek összetartozóságát, illetve összeömlését az azok nyomában járó érzetek és indulatok erőssége és élénksége. Ismeretes a közéletben, hogy nagy felindulások közt, haragban, félelemben, rögtöni és váratlan meglepetések eseteiben az emlék- és érzetképek villámgyorsasággal tűnedeznek fel. Bain valóságos megigézésnek (fascination) mondja azon egyén állapotát, a ki egy meredek magasságból leeső embert megpillant. A meghatottság, az esés érzetét a szemlélőben is fölkelti. A haragvó ember egészen felindul, ábrázatában elvál-

tozik a gyűlölt — ámbár távollevő — személy gondolatára. A felzaklatott indulatok tehát elősegítik a képek társulását, mint azt az idegeseknél, hysteriás nőknél, szóval kedélybajosoknál tapasztalhatni.

A képcsoportosítás és azok összeömlése ekképen szorosán összefügg az egyed vegetatív és animális életfolyamataival. Valamint az emlékezésnél a kép felidézése nem egyéb, mint az innervált ingeráramnak, leginkább a központból megindított fölelevenedése: úgy a képek összeömlése is csak csoportosabbban és rohamosabbban fel-feltűnedező megújulása az ily innervált ingeráramoknak. Bizonyára az egyén physikuma és organikus szervezete szerint nagyban eltér a képek csoportosításának és felidezésének a tehetsége. A physiologisták sok érdekes esetet hoznak fel, miket a legnormálisabb szervezetű és legegészségesebb egyedeknél figyeltek meg. Így Binet A. a már említett művében (104. l.), miután hosszabbban foglalkoznék a zootrop meglepő hatásáról még a legegészségesebb egyedre is, fölemlíti Galton egyik levelezőjét, Henslow György tiszteletest, a ki valahányszor behunyja szemét, bármely tárgy világos képét látja. Érdekes az, hogy ezen tárgyak, ha Henslow tovább szemlélte, megváltoztatják alakjukat. Tanulmányozván a sorozatot, melyben a képek egymásra következnek, azt vesszük észre, hogy az egyikből a másikra való átmenet majd az egymásmellettség, majd a hasonlatosság nyújtotta viszony. Egy ily kísérletnél a következő képek jelentkeztek: egy ív — nyíl — az ívet tartó személy, a kinek csak kezei voltak láthatók, a repülő nyíl, hulló csillag, hópelyek, hófedett táj, egy hófedett imaház stb. (i. m. 104., 105. l.). Itt említhető egyes festőművészek példája, kik tiszta emlékezet után a leghívebben megfestették egy távollevő személy arczképét. Ezek csak egészséges, ébrenlevő egyének példái. Ezenfelül megemlíthetők az álombeli képek, a hallucinatio rögtöni vagy huzamos esetei. Mindezen esetek-

ben az érzés animális természete, kisebb-nagyobb zavartsága magával hozza a képcsoportosítás kisebb-nagyobb mérvű abnormalitását. Egy felsőmagyarországi faluban (Morva-Lieszko) alkalmam volt néhány év előtt egy beteges fiút megfigyelni, a ki másképen egészen solid módon viselte magát, de egy tollpehely láttára valóságos paralytikus rohamokba esett. E jelenség onnan volt, hogy gyermekkorában eltaposta a kótlóstyúk fészket, a miért anyja az eltaposott tyúkfiakat fejéhez vagdosta. Képzeltetni minő kinos, sőt ijesztő képek merülhettek fel a szegény fiú agyában később is egy tollpehely láttára.

Mindezekben azonban csak a képeknek szervezetünkől és az innervatióból folyó összetartozóságáról, összeömléséről volt szó. Már a mi a szorosabb értelemben vett összeolvadást illeti, a mely közben több kép egygyé lesz, a képek között való viszony új oldala jön tekintethe. Itt ugyanis nem annyira az egymásmellettség, mint inkább a hasonlatosság révén történik a képek egygyéolvadása. Ez az igazi fusio. Herbert Spencer psychológiájának egy lényeges szakaszát képezi a képek, homogen, differens, szóval qualitativ természetéről szóló elmélete. A német psychologok, kivált Wundt *complexe Vorstellungen* néven említi. Háromféle alakját jelöli meg az ily összefolyt, mintegy általános képeknek: 1. egyes képzetek egymással való *összekapcsolása*; 2. *schémák*, melyek egyes képzetek csoportjából kiválnak; 3. általános alakok, melyek az összes egyenkint való képzeteket összefoglalják, t. i. *idő* és *tér*. (Physiolog. Psychologie 665. 1.) Bátran mondhatni, hogy a képek általánosítása — mert erről van itt szó — ez idő szerint egyike a legalaposabban tárgyalt psychologiai témáknak.

A mi minket illet, kiváló súlyt fektetünk azon eltérésre, hogy ne mondjuk ellentétre, mely az egyenkint való érzetképek és az általánosítás, összefolyás által alkotott általános

képek között mindjárt első pillanatra föllelhető. Amazok ugyanis a tapasztalás termékei; ezeket mi magunk alkotjuk. De lásuk az ily magunk alkotta általános képek *genesisének* természetét és folyamatát közelebbről.

A képcsoportosítás indoka általánosan elfogadott bizonyítékok szerint az egyszerű képek egymásmellettsége (*contiguité*) és hasonlatossága (*similarité*). Ez utóbbi azonban kiválóan mérvadó az egységes, összefolyó, azaz *általános* képek megalkotásánál. Az érzetképek ugyanis sok tekintetben hasonlatosak, qualitativ oldalukat tekintve rokonok, úgy hogy a Taine (*l'intelligence* cz. művében) kifejtette *helyettesítése* a képeknek leginkább ezen qualitativ hasonlatosságon alapul. Érzetképeink ugyanis átlagosan bizonyos jellemző tulajdonságok szerint vésődnek be, a többi mellékkörülmények pedig idővel elmosódnak. A legtöbb esetben közöseknek jelentkező tulajdonok és jellemvonások állandóak maradnak. Richet K. «*La psychologie generale*» cz. művében az *ideálról*, tehát az általános egyedalkotta képekről szólva, szembetűnő példa gyanánt hozza fel a Szajna érzetképét, a melynek eszméje esetleges, különálló képek összefolyásából van megszerkesztve. Ilyen esetleges különálló képei: a Pont Neuf, a Pont des Arts, Pont d'Austerlitz, a Mendov, a Vernon, Rouen stb. melletti Szajna képei. Ezen egyes képek közös kivonata a *Szajna* általános fogalma. De ugyanezen a processuson megy végig bármely más általános fogalmunk, pl. a fa, az állat, a föld stb. általános fogalmunk.

Magától értetődik, hogy az általános vonások ilyforma egygyé való összevonása az egyed emlékezőtehetségén, figyelmén, szóval a felidézés kisebb-nagyobb erején múlik. Azt mondhatjuk, hogy az egyes különváló érzetképek közötti viszony az, melynek átható megfigyelése: kiinduló pontja az egységes kép megalkotásának. Bizonyára az egyed éles megfigyelő tehetsége sokban előmozdítja az általános, mondhatjuk, elvont

képek megalkotását. Természetes, hogy minél általánosabb képet formálunk, annál inkább függ az *egyéniségünk* képességeitől. Minél általánosabb a kép, annál *individuaisabb*; másképen mondva: *subjectivebb* eredetű. Az egyes műveltsége, fogalomkörének tágultsága, megfigyelésének beható ereje szerint különböző módon és más-más irányban létesül az általánosítás. sőt maga az *elvonás* (abstractio). A köznép embere, a röghöz bilincselte pór ember magát a mennyországot is elég durva és anyagias érzetképekből alkotja meg magának. Ezen általánosító érzetképcsoportosítás, tehát egyrészt az érzékelt képek mennyiségétől, másrészt az éles figyelemtől függ, a mely az azok közötti hasonlatossági viszonyt kiveheti és megtarthatja. A kisednél növekedése és szellemi fejlődése első éveiben az eltérő érzetképek közötti csoportosítás, általánosítás, sőt maga az elvonás meglepő módon észrevehető. Igen sajátos és itt különleges megjegyzésre méltó azon körülmény, hogy a gyermek minden különleges érzetképe, nála — és pedig bármely igénytelen hasonlatosság alapján — általános kép is egyszersmind. A féléves vagy egyéves kis gyermek előtt minden ember papa. Minden nő mama. Idővel szűkebbre szorítja az általános vonásokat egy tárgyra nézve, de azokat bőven pótolja az új, megfigyelt tárgyokról ellesett megegyező — hasonlatossági — vonásokkal.

Körülbelül így készülnek és támadnak a mi önállóan megalkotott általános képeink, melyeket, miután jórészen egyéniségünk és subjectivitásunk körülményeitől függnék, már a régi iskola értelmében is *ideáknak* nevezhetünk. Az ismeretlen körébe tartozik eldönteni, mely képet nevezhetünk csak általános fogalomnak, és melyet valóságos, javarészt a subjectivitáson alapuló igazi eszmének. Physiologusaink, a kik a psychológiával is foglalkoznak, vagy csupa fogalmakról, vagy csupa ideákról beszélnek; legtöbbször azonban mind a kettőt összezavarják. Így Richet K. a merő tapasztalati és

csak némileg általánosított fogalmakat ideáknak tartja. Vele a többi physiolog-psychologusok nagyobbrészt. Azonos határvonalat a kettő között kiszabni az ismeretlen dolga; mi itt, genetikus eljárásunkhoz híven, az általános képek *keletkezésének* folyamatából akarunk a kettőnek megkülönböztetésére némi fényt deríteni.

Binet, Richet, Paulhan és számosan kívülök, az ideák tárgyalásának kapcsán, a *következtetésről* (raisonnement) is szólnak. Igazuk van. Mert csakugyan lehetetlenség az eszme genesiséről csak némi alapossággal is szólni, ha a képeknek individualitáson alapuló általánosttását kellő figyelemre nem méltatjuk. Az általánosítás, melyre Wundt is annyira kiterjeszkedik, igaz, hogy az associatióon alapul. Az eddigiekben legalább azt iparkodtam feltüntetni. Azonban ama subjectivebb színezetű általános képekre nézve, melyek nagymérvű és széles körre terjeszkedő qualitativ vonások összeeséséből alkotvák meg, és melyek az ily qualitativ viszonynak más, általános képeknél való elleséséből teremtetnek, nem látszik elegendőnek a merő contiguitáson és similaritáson alapuló associatio. A mi itt működik, az az associatiónak legalább is egy magasabb foka.

Az általánosított képek közötti qualitativ viszony megállapítása és kiemelése mindenesetre csoportosúláson alapul; azonban itt már nem a merő contiguitás, sem az érzékeknek megfelelő külső similaritás, hanem a *jellemző alapvonások egybevágósága* az, a mi az általános képek közötti szoros viszonyt feltűnővé teszi. Épp azért állítjuk némi ellentétbe az ítézés lelki folyamatát a közönséges tapasztalati érzékeléssel és úgy határozzuk meg mind a kettőt, hogy *az ítézés az általános képek főleg qualitativ viszonyát veszi tekintetbe; a közönséges tapasztalati associatio pedig az érzékek közvetlen felfogásából kiinduló contiguitás és similaritás viszonyán alapszik.*

Az angol associonista iskola és kivált annak leglelkesebb apostola Bain is részint összetett (association composé), részint szerkesztő csoportosításnak (ass. constructive) mondja az ítélest. Némelyek az újabbak közül magát a következtetés ténykedését — mint már is láttuk — hozzák az associatióval kapcsolatba. Paulhan ezt oly lelki ténykedésnek mondja, mely az egyes ítéletek közti viszonyt megállapítja. A francziák átlag szeretnek még magával a syllogismussal is foglalkozni, Binet, Richet, maga Paulhan is az associatio kapcsán fejti ki a syllogismus traditionalis elméletét. Mi itt a középúton akarunk haladni, s nem akarván a következtetés és a syllogistikus formák sötét tömkelegében elveszni, de magának az associatiónak finomabb meghatározására és körülírására is törekedvén, annak magasabb fokát ítéles névvel jelöljük meg. *Az elvonás, általánosítás, szóval eszmealkotás művelete szerintünk ítéles közben folyik le.* De maga a sokat hánytorgatott következtetési operáció is nem egyeben, mint az ítélesen múlik. Egyesek előtt az ítéles fontos ténykedése talán veszíteni fog becséből és fontosságából, ha azt egyszerűen az eszmealkotás folyamatának nevezzük. Pedig, hogy nem egyéb, mint az associatiónak egy különleges módozata, arról meggyőződhetik bárki is, a ki egy ítélet eszmei fogalmait jól szemügyre veszi. Helyesen jegyzi meg Paulhan: «ha azt *ítélem*, hogy egy ember bűnös, egyszerűen csak azt jelentem ki, hogy azon eszmék, képek, melyekből ezen emberről való képzetünk alkotva van, feltűnő módon társulnak nálunk gonosz érzelmek, bűnös cselekedetek stb. eszméivel. (La physiologie d'esprit, 79. l.) Ily csoportosítás közben jönnek létre és teremnek a legabstractabb eszmealkotásaink, úgy a társadalmi, mint az erkölcsi, vagy éppen a metaphysika, sőt a vallási téren is. A mi fő, az az, hogy minél abstractabb térre szorulunk, annál inkább érvényre jut a mi subjectivitásunk.

jobban mondva individualitásunk. *Az eszmealkotás folyamata magamagát objectivisálja, a folyamat maga a productum.*

Azonban mielőtt ebben az irányban tovább fűznök gondolatmenetünket, jó lesz egy kis időre megállapodni és a megtett útra egy visszapillantást vetni. Mindjárt az elején avval állottunk elő, hogy az eszmealkotás folyamatát lehetőség szerint physiologiai alapon fogjuk megfejteni. Lássuk egy futó pillantás közben mennyire volt az lehetséges.

Az érzetképek felidőzésének élettani feltételeiről megemlékeztünk, s itt csak mások és pedig szorgalmas kutatók beható vizsgálataira hivatkozva ismételhjük, hogy ezen felidőzés sensorialis és emotionalis ingeráramok lefolyása közben jön létre; említettük a felháborodott egyedek rohamos s villámszerű imaginációját. Wundt s a legtekintélyesebb physiol.-psychologusok azt tartják, hogy az érzetképek felidőzésénél és rohamos csoportosításánál a központi érzékszervekből indul ki az áram; a peripherikus érzékszervekig — tehát a külszervekig — csak az illusio, hallucinatio, vagy pedig igazi téboly esetében hat el. Azért is úgy különbözteti meg Wundt az érzékelést és az érzetkép egyszerű felidőzését, hogy amabban *physiologiai*, ebben pedig *psychikus* ingerek hozzák létre az érzetet, szóval az érzetképeket. A mi tovább az egyszerű associatio folyamatát illeti, a már említett összeömlés törvénye, vagy jelensége helyesen van igazi physiologiai jelenségnek, jobban mondva folyamatnak feltüntetve. A hallucinatiók, visiók, illusiók betegségi esetei csakis e mellett tanuskodnak. Bain azt mondja, hogy gondolkodni annyit tesz, mint a beszédétől, vagy a cselekvéstől tartózkodni, a mivel azt akarja mondani, hogy a felújított érzetek ugyanazon érzési szervekben és ingerpályákon jönnek létre, mint a melyeken maga az első érzékelés jött létre. Itt felhozhatók azok az esetek, a hol egyesek sokat gon-

dolván egyik-másik betegségre, végre ugyanabba bele is estek. Mondhatjuk, hogy az *érzetkép csoportosítás physiologiai életfolyamat*.

Sokkal nehezebb az érzetképek *általánosításánál* vegetatív életfolyamati nyomokat és ily fajta befolyást kimutatni. Tudjuk azonban, hogy ezen általánosítás, sőt minden elvonás nem egyéb, mint a csoportosítás egyik magasabb foka. Kimutattuk, hogy az főleg a kvalitatív viszony szemmeltartása közben érvényesül. Tehát alapjában véve a similaritáson, a külérzékeink által akármily durván és rudimentálisan megszabott kvalitatív viszonyokon alapszik. Ilyen az ítézés. Azt is kiemeltük, hogy mily nagy mérvben mutatható ki az egyedi vegetatív és animalis szervezetnek eltérő sajátága éppen ily ítézés közben. Ezen egyedi eltérés, mint láttuk, annál inkább nyer túlsúlyt, minél elvontabb, minél általánosabb eszmét teremt az egyed. A kvalitatív viszony megjelölése közben legelső sorban az *egyed* kedélye s összes központi szerveinek vegetatív és animalis dispositiója az irányadó. Innét, mint már ismételve láttuk, az eszme kiválóan subjectív — jobban mondva individualis — természete. Éppen ebből következik, hogy az elvonást és általánosítást a physikum, és az azt módosító és feltételező természeti, környezetbeli, szóval a szervezeti fejlődést irányító körülmények nagyban befolyásolják. Egyszerű érzetképek, teszem a hang, vagy tapintási képek felfogására és megtartására nézve majdnem egészen teljes a közmegegyezés a legkülönbözőbb korú, szervezetű, műveltségű egyedek közt. Csak az eszmealkotás és felfogás terén jut érvényre és pedig meglepően magas fokban a subjectivitás. Kérdés támadhat, és az eszme lényegét tekintve fontos tudni való, mennyiben van egy eszmének *objectív* alapja, mennyiben felel meg neki a *realitás*?

Ezen régóta vitatott, de mindeddig véglegesen el nem

döntött kérdésre e helyen csak röviden és csak hozzávetőleg lehet válaszolni. Mi itt nem keressük az eszméknek megfelelő realis objectumokat, hanem az eddigiekben is leginkább oda törekedtünk, hogy az eszmealkotás kíséretében jelentkező physiologiai élettüneményeket constatáljuk. Annyit bizonyára sikerült feltüntetni, hogy az elvonás, képcsoportosítás szóval az eszmealkotás szervezeti és pathologiai élettüneményektől függ. Mondhatjuk a legáltalánosabban: *az eszmealkotás: az emberegyednek egy meghatározott vegetatív-sensorialis állapota, mely kivált a központi idegszervekből bocsát ingeráramokat és legtöbb esetben, ha nem is a peripherikus érzésselületeken — mint a hallucinatio eseteiben — de a rokon és együvé tartozó idegpályákon indít meg centrifugális ingeráramokat.* Ez szerintünk az eszmének *realis alapja*. Luys szerint a szürke agyállomány felülete volna a kiinduló pontja amaz idealis képeket teremtő ingeráramoknak. A felidézés, csoportosítás, általánosítás, képösszeömlés csak ilyen physiologiai életfolyamatok, illetve, ily folyamatoknak vétetve, nyernek realis jelleget. Ha még tetszetősebben, jobban mondva köznapiasabban akarnók az eszmeképek realitását körülírni, már a fentebbiek alapján, a hol a nagymérvű subjectivitás érvényre jutásáról volt szó, azt mondhatnók, hogy *az eszmének realitása maga az alkotó egyed.* Ez a megfelelő objectuma, ez a reális tartalma hármily eszmének. Ennyire lehet csak az eszmének realitásáról, legalább a mi álláspontunkból beszélni.

De van egy másik körülmény is, a hol a legsubjectivebb lélektani állapot is *objectivé* válik. A régibb iskolák a *gondolkodás* csodálatos tényét úgy magyarázták, hogy ennél a subjectiv elemek objectivekké s megfordítva az objectivek subjectivekké lesznek. Erről azonban nem szólunk többet. Az eszmeteremtés subjectiv állapota a mint határozott élettani folyamatnak van fel tüntetve, úgy bizonyos *positiv*

érzékkelhető jegyek és tünetek kíséretében jelentkeznek. Mondtuk, hogy a bensőből kiinduló ingeráramok gyakran a felületi érzékeket is támadják. Gondolkodás közben, kivált ha a kedélyt megindító eszmefüzésnek engedjük át magunkat, nemcsak hogy magokat a szavakat reproducáljuk, de a beszéd-szerv maga is együtt működik egyes hangzók utána mondásában. Ha valami igazságtalanságra, vagy kellemetlen esetre gondolunk, arcunk elváltozik, arcizmaink kínosan megrándulnak. De vég nélkül lehetne előszámlálni azokat a mindennapi jelenségeket, melyeknél a belső eszmefüzés külső *jelekben* is nyilatkozik. Ilyen a taglejtés, maga a testtartás is bizonyos benső hangulatnak a kinyomata. Az ilyen állandó, mondhatjuk *jellemző* jegyek szintén oda tartoznak az eszme-realis tartalmához. Ezen jegyekben lesznek objectivekké a mi subjectivitásunkból folyó ideáink. Testmozdulatainkkal, úgynevezett *pantomimiai* játékokkal, ugyan sokat lehet kifejezni, és valamikor ez lehetett a módja, melylyel az emberek benső érzeményeiket egymással közölték. Hozzájárulnak az utánzás mesterséges jegyei: a *képvírás*. De a legsajátosabb, legkifejezőbb, szinte magából az egyéni subjectivitásból fakadó kifejezési mód *az emberi hang*. Ennek segítségével vételével fejlődött ki a *beszéd* és az írásjegyek használata, melyek segítségével a legelvontabb és legalanyibb jellegű eszméinket is *objectiváljuk*, mintegy megtestesítjük. A beszéd, a mint ugyan egyrészt organikus folyamat, másrészt a leg-találóbban és legkifejezőbben jelöli az eszmét. Oly mélyen és bensőleg össze van nőve az eszmefüzés és a beszéd jelensége, hogy egyesek, mint pld. Müller Miksa azt a paradoxont állították fel, hogy nincs észtehetség beszéd és nincs beszéd észtehetség nélkül. Akármily általános értelemben vesszük a beszéd fogalmát, mégis csak a másik tétel látszik valószínűbbnek. Különben a szóbeli beszédnél maradván, mondhatjuk, hogy végtelen sok eszménk van, melyeknek

megfelelő szavakkal eddig nem rendelkezünk. Innét a *képletes* mondás. Viszont vannak egyedek, a kik jobb emlékezőtehetség mellett tengernyi phrásist elsajátítanak és folyton terről, időről, erőről, lényről, igazságról, tettekről, haladásról, elméletről, kötelességről, törvényről, erényről, erkölcsről s ezer meg ezer más themáról beszélnek, de ezeknek megfelelő eszmék alkotásáig még messziről sem tudnak felemelkedni. Leibnitz ezt helyesen *psittacismusnak* nevezi.

Az eszmék genesisének kellő méltatásához, a mint az az eddigiekből eléggé világosan kitűnik, az érzetképek csoportosításának csodás folyamatát és az egyed külviszonyainak menetét kell alaposan tanulmányoznunk. Még mindig sok a teendő ezen a téren. Maga Richet is mintegy megakadni látszik ama legfelsőbb és legabstractabb eszének megfejtési kísérleténél, a minő a végtelen, az Isten, az ok stb. eszméje. Azt mondja, hogy «nagy adag illusio kell hozzá, hogy egy műveletlen egyed ezeket tiszta emlékezetbeli képekből szerkeszthesse meg». Pedig szerintünk is csak az érzetképek csoportosításából és elvontabb képzetek általánosításából állanak és állhatnak csak elő ama magasfokú elvont eszmék is. Más forrást nem ismerünk. Azonban nem szabad visszariadnunk ily magas eszméknek ezen az úton való felkutatásától, illetve első kezdetük és egyszerű csoportosításból eredő fejlődésüknek nyomozásától. A nyelvkészlet kutatása sok analogiát nyújt erre nézve. Pedig az articulált hangzók-ból álló szótó physiologiai fejlődés menetéről ez idő szerint senki sem kételkedik. Ama nagyon is abstract eszmék kifejlésének útjait legelső sorban a *népek történetében* kell keresnünk, a mint is azok ethnikai vonásaik és geographiai helyzetük szerint nagy az eltérés éppen ama magasrendű eszmék mibenlétét illetőleg. Nem hiába hangsúlyoztuk oly gyakran az eszme nagyfokú subjectivitasát. Sőt azt is constatáltuk, hogy minél abstractabb az eszmekép, annál inkább előtérbe

lép az egyed alanyiséga. Ezen alanyiségról pedig vajmi jól tudjuk, hogy egyedenként is és más vegetatív és animalis alapokon is mily nagy mérvben módosul. Midőn az eszme keletkezéséről szözlöttünk, annak egyik forrásáról, majd hogy egészen megfelejtkeztünk volna, az pedig a *közlés* módja. Nemcsak egyik egyed veszen át a másiktól ilyeneket, a mi leginkább a nevelés és oktatás közben történik, hanem egész népek nagyszámú eszmeképet vesznek át egymástól. Itt tehát mintegy készen kapják azokat, a nélkül, hogy magok jutottak volna rájok, a nélkül, hogy magok teremtették volna. Mikor őseink elfogadták a keresztény vallást, ezen gazdag eszmekészlet előbbi képzeikkel majdnem homlokegyenest ellenkezett. Hogy fogadhatták tehát azokat, holott nem az ő eszmélődésük gyümölcsei voltak? Vagy talán a már említett psittacismussal kellene vádolni őseinket?

Lehet-e idegen eszméket magunkévá tennünk? Erre a kérdésre úgyhiszem már az előbbieken meg van adva a felelet. Ha tudjuk, hogy az eszmét az egyedi állapot irányítja, sőt tartalommal is ellátja, elhiszszük, sőt rájövünk, hogy az idegen eszme befogadásánál első sorban az *egyed subjectív állapota dönt. Hasonló állapotok, hasonló eszme-fűzésre készítetnek*. Ezen a téren indul meg az érzetkép-csoportosítás és ezen az uton emelkedünk fel az idegennek látszó eszme önerőnkéből való megteremtéséhez. A közönséges oktatás nagyon is mindennapi példája ennek a csodálatosnak látszó processusnak. A mi egyes esetben létrejön, az történik gyakran és nagy dimenziókban. Tagadhatatlan, hogy jelen társadalmi és műveltségi állapotaink közt legtöbb eszme ilyen átkölcsönzés útján szokott meghonosodni, az is igaz, hogy egyes népektől teljesen elvitatjuk, az eszme-teremtés erejét, ilyeneknek tartjuk pl. a keleti népeket jelen korban. Itt újra felvetődik ama kérdés, mit kell tartani az eszmék *eredetiségéről*?

Ezen kérdés azonban legjobb alkalmul szolgál arra, hogy ezen értekezés záradékául a felvett témával meg egy nagyon összefüggő kitévelt megérintsünk, t. i. az *eszmék velünk született voltát* (inneité), mely a régi, de még néhány mostani idealista és rationalista iskoláknak nyíltan vallott elve volt, vagy az ma is. A scholasticismusból folytatólagosan kifejlődött *spiritualismus* legalább némely eszméink inneitását vallja. A merő empirismus és rideg sensualismus pedig éppen a legnagyobb ellentétébe csap át. A szoros értelemben vett inneitás, alapjában a régi Plátóféle *emlékezésbeli elmélettől* nem különbözik és így tisztán metaphysikai théma lévén, positiv módszerrel nem tárgyalható. Az inneitásnak mintegy ellentéte gyanánt említendő azon feltevés, hogy eszméink *magunk alkotta jelleggel bírnak* (facticité). Ekképen a tiszta tapasztalati képektől nem sokban, de mégis különböznének. Azért is physiologusaink az eszmék csak bizonyos osztályára merik ráfogni, hogy merően a mi alkotmányaink. Egyes általános eszmeformákról már nem oly könnyű megállapítani, hogy csupán egyszerű tapasztalati szerzemények-e, vagy magunkalkotta képzetalakok. Mondhatni, hogy úgy a psychologusok, mint a logikusok kevésbé vannak tisztába, eszméink eredetére nézve. Miután ez tárgyunkkal bensőleg összefügg, lássuk, hogy az eddig kifejtettek alapján, mit lehet e tekintetben megbízhatónak állítani.

Láttuk, hogy eszméink egyszerű tapasztalatbeli képek csoportosulása közben, részint folytatólagos összevetés, majd a képek összeömlése, leginkább pedig a már általánosított képzetek kivált qualitativ viszonyára alapított associatioja közben jönnek létre. Ezt a felsőbb fokú associatiót mi *ítélésnek* is mondtuk. Ez az eszmeteremtés menete, ezek a főformái. Legalább annyi bizonyos, hogy legtöbb ideánk ilyen processus közben jön létre. Ha az így van, úgy mind az inneitásnak, mind a factivitásnak kell valami alapjának

lennie. Fődolog, hogy a dolog formális oldalát, annak tartalmi foglalatától jól meg tudjuk különböztetni. Azt mondjuk, hogy lehet az eszmék inneitásáról beszélni, és pedig azért, mert valóban bennünk születnek, bennünk fogamzanak meg szervezetünk feltételei szerint fejlődnek ki. Ehhez nem szükséges, hogy lelkünk, mint valami képtár tele legyen aggatva, már kész, Isten tudja ki concipiálta, vagy teremtette képekkel, mint azt a metaphysikai ideologia hívei tartják. Mondhatjuk, hogy az eszme *bennünk születik*, de nem születik *belénk*. Szóval az inneitásnak illetően formáját bármikor helyben hagyhatjuk. De éppen ugyanazon indokból bátran azt is állíthatjuk, hogy az eszméket mi alkotjuk, hogy azok *magunkalkotta* (factices) *productumok*. Hiszen egyéniségünk, legbensőbb alanyiségünk folyamányai; eszmélődési erőink resultatumai. Természetesen ezen factitivitást nem abban az értelemben kell venni, a melyben azt legtöbben veszik és azért oly sokan perhorrescalják, mintha mi önkényünk szerint, beteges phantáziánk vad csapongása közben, vagy bármely köznapias ötlet formájára alkotnók meg eszmekepeinket.

Az általunk eddig előadottakból úgy az inneitás, mint a factitivitás egész egyszerűen kimagyarázható. Ezen magyarázat mellett kikerüljük a metaphysika sötét rengetegét, de a merő empiria kopár útvesztőibe sem tévedünk könnyen át. Nálunk az *egyed* és a környezetből s *öröklékénységből* folyó vegetatív, animalis és sensitiv *dispositiók* szolgálnak támasz és kiinduló pontul az eszmék kimagyarázásánál. Az eszmék fejlődésében igen könnyen észrevehető bizonyos rendszeresség, bizonyos rhythmikus menet. Richet maga mondja, hogy az ember értelmi fejlődésénél tapasztalható bizonyos ellentállhatatlan irányzatosság (i. m. 156 l.). Nézetünk szerint éppen azért nem felel meg az eszmék tárgyalásának a merő és a pusztá *historikus* módszer. Egy világtörténelem sem ölelheti

fel összes eszmekészletünket. De a Hegel-féle *metaphysikai rendszerezés* még kevésbé fér össze az eszmék fokozatos fejlődésének menetével. Sokkal inkább *az emberegyed, a környezet, az öröklékenység* folyamányai, semmint hogy metaphysice tárgyalhatók volnának. Lévéen *az emberegyed* a kiinduló pont, úgy az eszme keletkezésének mint fejlődésének magyarázatánál: *az eszme genesisét és processusát csak az anthropologia, legfeljebb még az ethnologia keretében lehet alaposan tárgyalni.*

Beljak B. Pál.

SCHOPENHAUER ÉS A KERESZTÉNY VALLÁS.

Motto: «Magna est vis veritatis et
praevalebit.»

Alig van philosoph, kit annyi méltatlan megtámadás és gyanusítással illetett volna a felekezeti elfogultság, mint Schopenhauert, a pessimismus ezen katexohen viadorát.

Igazak-e ezek a vádak és recriminációk?

Atheismussal a XVIII-dik század úttörő geniejét, a nagy francia forradalom ékesszóló előhírnökét — Voltaire-t — is gyanusították, s a «savoir vivre» nagymestere, Nagy Frigyes benső barátja e vádra nem szóval, hanem tettel felelt: svájci birtokán templomot emeltetvén Istennek e büszkén önérzetes felirással: «Erexit Voltaire — Deo».

S midőn Schopenhauer philosophiájának kiinduló pontja s vallásunk alapdogmája között paralelt vonok: azt hiszem, hogy minden objectiv bírálónak el kell ismernie a kettő közötti szembeszökő analogiát.

Hiszen a ki a bölcsészet történetét ismeri, az minden ellenvetés nélkül be fogja látni azt, hogy nem létezik philosophiai rendszer, mely olyan kevés elemből volna össze-téve, mint Schopenhaueré: miért is az egész műredek egy tekintetre átnézhető s egybefoglalható. Ez pedig abban leli magyarázatát, hogy alapgondolatai teljesen összevágók és egyszerűek; az igazságnak pedig egyszerűség a jele: «simplex sigillum veri».